శ్రీరస్తు.

భైషజకల్పము.

ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్సు

వారిచే ప్రకటితము.

1928

వేదాంత గ్రంథములు.

ప్రతి 1-కి రు,

అపరోక్షానుభూతి, సాంధ్రతాత్పర్యము, చిన్నసైజు ... 0

అద్వైతపంచరత్నము ,, ... 0

అద్వైతానుభూతి ... 0

అద్వైతోపదేశపంచరత్నములు (సాధనపంచకం) ... 0

అద్వైతవేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానము ... 1

అద్వైతసంగ్రహ, తెలుగు ... 0

ఆత్మబోధము, సటీక ... 0

ఆనందలహరి, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము ... 0

ఆత్మపూజ ,, ... 0

ఆత్మవిద్యావిలాసము ,, ... 0

ఆత్మానాత్మవివేకము ,, ... 0

ఉత్తరగీతా,సాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము, చిన్నసైజు ... 0

గురుజ్ఞానవాసిష్ఠము, జ్ఞానకాండము, సవ్యాఖ్యానము ... 3

జ్ఞానవాసిష్ఠము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ... 8

జీవన్ముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ... 2

నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య
సహితము ... 3

పంచదశీప్రకరణము, సవ్యాఖ్యానము ... 1

,, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము ... 5

పంచీకరణము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము ... 0

డిటో తెలుగువచనము ... 0

బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము, చిన్నసైజు ... 0

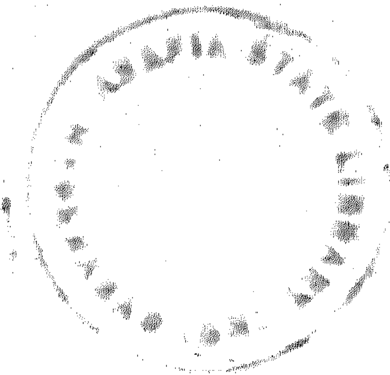
బ్రహ్మసూత్రములు, తెలుగువచనము, శ్రీశంకరాచార్యులవారిభాష్యము
అందరికిని తెలియుట దుర్లభమనితలంచి చక్కనిసైలిలో అనేక
వృత్తులననుసరించి తెలుగు వ్యాఖ్యానమును ప్రకటించినారము. 2
2 సంపుటములు ... 12

శ్రీరస్తు.

భైషజకల్పము.

సాంధ్రతాత్పర్యము.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

1928.

Printed at

the "VAVILLA" PRESS,

MADRAS.—1928.

శ్రీగణాధిపతయే నమః.

భేషజకల్పము.

సాంధ్రతాత్పర్యము.

అథాతో భేషజకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహస్మాహ భగవాన్ భారద్వాజః. 1

తా. మంగళానంతరంబున భేషజకల్పంబను గ్రంథమును వక్కాణించెదము. అని షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుండగు భరద్వాజమహర్షి చెప్పఁబోవు ప్రకారము నుడువుచున్నాఁడు.—

అధ్యాయారంభ సంబంధము.

శ్లో. సిద్ధౌషధానాం కేషాంచిత్పృథక్కల్పప్రసంగతః,
అథ భేషజకల్పోఽయం సామాన్యేన ప్రశస్యతే. 2

ఆయాయౌషధనిర్మాణకల్పంబు లీగ్రంథంబునఁ జెప్పఁబడును గాన నీగ్రంథము భేషజకల్పం బను సంజ్ఞను పొందుచున్నది.

కల్పన ప్రశంస.

దేశకాలానుగుణ్యేన సంగ్రహేణ యథావిధి,
స్థాపితం భేషజం యత్తత్కల్పనైరమృతాయతే. 3

దేశంబునకును, కాలంబునకును, అనుగుణంబగునట్లును శాస్త్రోక్తప్రకారంబుగను సిద్ధముచేసిన యౌషధ మాయాప్రయోగముల నమృతతుల్యంబై యుండును.

దేశభేదము.

దేశో జాంగల ఆనూపస్సాధారణ ఇతి త్రిధా,

జాంగలము, ఆనూపము, సాధారణము, అని దేశము మూఁడువిధంబు లై యుండును.

జాంగలదేశము.

జాంగలో విరళాత్యల్పకంటకద్రుమకాంకితః. 4
అల్పప్రస్రవణో దూరవిగాధవిరసోదకః,
వ్యోమవిస్తీర్ణవిషమవిరూక్షసికతస్థలః. 5
కృశస్థిరక్లేశసహా వాతభూయిష్ఠమానుషః,
ఆరోగబహులో యోనిః కటుకస్య రసస్య చ. 6

అందు జాంగలదేశము విరళంబులై యల్పంబులగు ముండ్లచెట్లుగలదియు, నల్పంబులగు సెలయేళ్లు గలదియు, నెంతలోతునఁ ద్రవ్వినను నుప్పనీరు గలదియు, విస్తీర్ణమగు నాకాశము గలదియు, నతిరూక్షంబులైన యిసుకతిన్నెలు గలదియునై యుండును. మరియు నచ్చట వసించు మనుష్యులు చిక్కిన దేహంబులు కలవారై, పనులచే నలియనివారై, వాతప్రకృతిగలవారై యుందురు. ఆదేశంబున విశేషముగా రోగములు పుట్టవు. మరియు నచ్చట కటురసము ప్రధానమై యుండును.

ఆనూపదేశము.

ఆనూపశ్శిశిరస్నిగ్ధభూమిర్భూరితృణోపలః,
ప్రభూతశైవలచ్ఛన్నబహుమత్స్యజలాశయః. 7
మహాద్రితుంగ స్తుంగద్రు స్తాళహింతాళవేష్టితః,
గళరోగాపచిగ్రంథిశ్లీపదాద్యాద్యుపద్రవః. 8
సుకుమారమృదుస్థూలశ్లేష్మభూయిష్ఠమానుషః,
జాంగలాద్విపరీతశ్చ స యోనిర్మధురస్య చ. 9

అనూపదేశము చల్లదనము గలిగి మెఱయుచున్న భూమి గలదియును, విస్తారంబుగాఁ గడ్డితాళ్లు గలదియును, నాచుచే నావరింపఁబడి యనేకమత్స్యంబులచే వ్యాప్తములైన చెఱువులు గలదియును, ఉన్నతంబులగు పర్వతంబులుగలదియును, పొదవుగల వృక్షంబులు గలదియును, తాఁటిచెట్లు, హింతాళవృక్షంబులు, విశేషముగఁ గలదియునై యుండును. మఱియు నీదేశమునఁ గంఠరోగములు, గండమాలలు, కంతులు, బోదకాలు మొదలగురోగంబులు విశేషముగా బుట్టును. ఇచ్చట వసించువారు పనిచేయలేనివారై, శరీరస్థౌల్యము గలవారై, శ్లేష్మప్రకృతులై యుందురు. మఱియు నీదేశంబున జాంగలదేశంబునకుఁ జెప్పఁబడిన గుణంబులకు వ్యతిరిక్తంబులైన గుణంబులన్నియును నుండును. ఈదేశము మధురరసప్రధానంబైయుండును.

సాధారణదేశము.

సాధారణస్సమమలస్సహితోభయలక్షణః,
శీతోష్ణవర్షపవనైస్సమం సాధార్యతే యతః. 10

సాధారణదేశము సమానంబులగు వాతపిత్తకఫదోషంబులు కలదియై జాంగలానూపదేశంబుల గుణంబులచే మిశ్రితంబై, సమానంబులగు శీతము, ఉష్ణము, వర్షము, వాయువు కలదియై యుండును.

సాధారణభేదదేశము.

జాంగలానూపబాహుల్యాత్స తు సాధారణో ద్విధా,
కషాయతిక్తయో రాద్యో యోనిరస్య స్తదన్యయోః.

సాధారణదేశము జాంగలానూపదేశగుణంబు లధికంబుగా నుండుటఁ జేసి 'జాంగలసాధారణదేశము' 'అనూపసాధారణదేశము' అని రెండువిధములుగా నుండును. అందు మొదటిదానియందు కషాయము (ఒగరు) తిక్తరసము (చేదు) ప్రధానంబులుగా నుండును.

కాలముచే శీతోష్ణభేదము.

తత్రాపి శిశిరే సౌమ్యం గ్రీష్మే త్వాగ్నేయమిష్యతే,

అన్ని యోషధులును శిశిరఋతువునందు శీతవీర్యంబు గలవియు, గ్రీష్మఋతువునం దుష్ణవీర్యముగలవియు నై యుండును.

ఓషధిగ్రహణయోగ్యభూమి.

తత్ర సాధారణే దేశే ధన్వే వా లక్షణాన్వితే. 12
జ్యోత్స్నాతపానిలజలైర్యథాకాలం చ సేవితే,
ప్రదక్షిణోదకా మృద్వీ ప్రభూతకుశరోహిషా. 13
స్నిగ్ధకృష్ణా సువర్ణాభా సురభిస్వాదుమృత్తికా,
శర్కరోషరపాషాణశ్వభ్రవల్మీకవర్జితా. 14
చైత్యశ్మశానాయతనసభోద్యానవివర్జితా,
అపాతకృషగాక్రాంతా పాదపైర్బలవత్తరైః. 15

ఓషధులంపుట్టుదేశము సాధారణదేశముగాని, జాంగలదేశముగాని యయి యుండవలెను. అట్టిదేశము నానా ఋతుధర్మంబుల నొప్పారుచుండవలెను. వెన్నెల, యెండ, గాలి, నీరు-వీనిచే కాలానుసారంబుగ వ్యాప్తమై యుండవలెను. అట్టిదేశమందలిభూమి ప్రదక్షిణముగాఁ బ్రవహించుచున్న యుదకంబులు గలదియు, విశేషముగా దర్భ మొదలగు కసవుచే వ్యాప్తంబై నదియు నయి యుండవలెను. అచ్చటి మన్ను నల్లగాఁగాని, బంగారపుఁజాయగాఁ గాని యుండి మెఱయుచుఁ బరిమళించుచుఁ దీయఁగా నుండవలెను. అచ్చట గులకఱాళ్లు, గంద్రయిసుక, పుట్టలు, రాళ్లు మొదలగునవి వ్యాపించి యుండఁ గూడదు. మఱియు నచ్చటిభూమి రాజవీథి, శ్మశానము, రచ్చపట్టు, ఉద్యానవనము - వీని కనుకూలమై యుండక నాగలిచే దున్నఁబడక యనేకంబులగు వృక్షంబులచే నావరింపఁబడి యుండవలెను.

వర్జ్యభూమి.

జంతుజుష్టాం జలే మగ్నాం అవిదగ్ధాం చ వైకృతైః,
భూతైశ్ఛాయాతపాంబ్వాద్యైర్యథాకాలం న సేవితామ్.

పురుగులుగలదియుం, సర్వకాలంబులయందు నీటిచే వ్యాప్తమైనదియుఁ, బూర్వము చెప్పఁబడిన గుణము లేనిదియుఁ, బిశాచంబులు గలదియుం, వాతపాదులచే సాయాకాలానుసారంబుగా నావృతంబుగానిదియుం నగు భూమి దుష్టమై పరఁగు. అనఁగా నట్టిభూమియందుఁ బుట్టినమూలికలు నిష్ప్రయోజనంబులై యుండును. కాన వానిని గ్రహింపఁగూడదు.

భూమి గుణాధికభూమి.

విశేషతస్థూలవృక్షా తృణసస్యోజ్జ్వలా స్థిరా,
గురు రశ్మవతీ శ్యామా కృష్ణా వా స్వగుణాధికా. 17

విస్తారముగా స్థూలవృక్షములుఁగలదియుఁ, గసవు, పైరు, మొదలగు వానిచే వ్యాప్తంబైనదియుం, గట్టిగానుండి బరువుగలిగి యనేకపాషాణంబులచే నిండియుండి శ్యామలవర్ణముగాని నల్లనివర్ణముగాని గలిగియుండుభూమి "భూమిగుణాధికభూమి" యని చెప్పంబడును.

అంబుగుణాధికభూమి.

శీతలా కోమలా స్నిగ్ధా ద్రుమసస్యతృణోజ్జ్వలా,
ఆసన్నసలిలా పాండుస్నిగ్ధా చాంబుగుణాధికా. 18

చల్లనై కోమలంబై, వృక్షంబులచేతను పైరులచేతను దృణముల చేతను నావృతంబై, కొంచెములోతుననే నీటిపారుదల కలదియై, తెల్లగా మెఱయుచున్నభూమి "అంబుగుణాధికభూమి" యని చెప్పఁబడును.

వహ్నిగుణాధికభూమి.

అల్పపుష్పప్రవిరళా పాండువృక్షప్రరోహిణీ,
లఘురూక్షవతీ నానావర్ణా వహ్నిగుణాధికా. 19

అల్పపుష్పములు గలిగి విరళంబులైన తెల్లనివృక్షములు తీఁగలు కలదియుం, చులకనై రూక్షముగా నున్నభూమి "వహ్నిగుణాధికభూమి" అని చెప్పఁబడును.

వాయుగుణాధికభూమి.

తనుకోటరవృక్షాల్పరసపస్యప్రరోహిణీ,
రూక్షా రాసభభస్మాభవర్ణా వాయుగుణాధికా. 20

సూక్ష్మరంధ్రములుగల వృక్షములుగలిగి, యల్పంబుగా మధురాది రసములు, పైరులు, తీఁగలు గలిగి, రూక్షంబై గాడిదవర్ణముగాని బూడిదవర్ణముగాని కలిగియున్న భూమి "వాయుగుణాధికభూమి" యని చెప్పఁబడును.

వ్యోమగుణాధికభూమి.

సమా శ్వభ్రవతీ శ్యామా మృద్వ్యవ్యక్తరసోదకా,
సర్జసాలమహావృక్షా ప్రాయో వ్యోమగుణాధికా. 21

కొన్నిస్థలముల సమానంబై, కొన్నిస్థలముల గుంటలుకలిగి, చవి యేర్పరుపరాని యుదకంబుగలిగి, ధూమవృక్షంబులచేతను ఏకిమ్రానులు మొదలగు మహావృక్షంబులచేతను వ్యాప్తంబై, చామనచాయ గలిగియున్న భూమి "వ్యోమగుణాధికభూమి" యని చెప్పఁబడును.

ఓషధీద్వైవిధ్యము.

తదేతద్ద్వివిధం ప్రోక్తం బృంహణం లంఘనం క్రమాత్,

పూర్వము చెప్పఁబడిన భూమియం దుద్భవించినయౌషధీజాతము 'బృంహణ' మనియు, 'లంఘన' మనియు రెండువిధంబులుం బరఁగు.

రేచనౌషధము.

తత్ర క్ష్మాంబుగుణోద్రిక్తభూమిజాతం విరేచనమ్. 22

పృథివి, యుదకము- వీనిగుణములు విశేషంబుగాఁ గల భూమియందుఁ బుట్టినయౌషధులు విరేచనకారిణు లగును.

వమనౌషధము.

ఆకాశగుణభూయిష్ఠభూమిజం వమనం స్మృతమ్,

ఆకాశగుణము విశేషముగాఁ గలిగియున్న భూమియందుఁ బుట్టిన యౌషధి వమనకారిణి యగును.

——వమనరేచనౌషధము.——

సర్వభూతగుణోత్కృష్టభూమిజం తూభయాత్మకమ్. 23

పంచమహాభూతములయొక్క గుణంబులు విశేషముగాఁ గలిగియున్న భూమియందుఁ బుట్టినయోషధులు వమనకారిణులు, విరేచనకారిణులు గూడ నగును.

——భూతగుణంబులచే గుణసామ్యము.——

యద్యద్భూతగుణోత్కృష్టభూమిజం యద్యదౌషధమ్,
తత్తద్ధత్తే గుణాస్తద్వదధిష్ఠానానుబంధతః. 24

ఏయోషధి యేమహాభూతముయొక్క గుణంబులు విశేషముగాఁ గలిగియున్న ప్రదేశంబునం బుట్టుచున్నదో ఆట్టిమహాభూతముయొక్క గుణమునే కలిగియుండును.

——ఓషధీగ్రహణపూర్వదివసక్రమము.——

అథ కల్యాణచరితశ్శ్రీమాన్ శుచిరుపోషితః,
సంపూజ్య దేవగోవిప్రబ్రాహ్మణాన్ దక్షమశ్వినౌ. 25
చతుర్దిక్షు బలిం దత్వా గంధపుష్పాక్షతాదిభిః,
దేవతాభ్యస్సమస్తాభ్యో నివసంతి యమాశ్రితాః. 26
క్షంతుమర్హంతు గచ్ఛంతు త్యక్త్వైనం వాసమవ్యయమ్,
భేషజార్థం గ్రహీష్యామి సర్వప్రాణభృతామిమామ్. 27
వృక్షం న లోభాన్న క్రోధాద్బ్రాహ్మణార్థే విశేషతః,
మంత్రేణానేన విధివద్రక్షాబంధం సమాచరేత్. 28
సూత్రైస్తత్తత్క్రియాయోగ్యవర్ణక్షౌమాదిభిర్నవైః,

ఓషధులను గ్రహింపఁదలచిన పూతచరితుఁడగు వైద్యుఁడు పూర్వపు రోజున నుపవాసముండి శ్రీమంతుఁడై పవిత్రుఁడుగానుండి, దేవతలను, గోవులను, బ్రాహ్మణులను, దక్షప్రజాపతిని, అశ్వినీదేవతలను, యథావిధిగాఁ బూజి

యొనర్చి, నాల్గుదిశలయందు బలివెట్టి, యాయోషధి నాశ్రయించియుండు సమస్తదేవతలనుగూర్చి "ఓ దేవతలారా! నన్ను నిరపరాధునిఁజేసి మీరాశ్రయించియుండు నీయోషధిని విడిచిపొండు! సర్వప్రాణికోటికి నావధార్థంబై నే నీ యోషధిని గ్రహించెదను. మఱియు నో దేవతలారా! నే నీయోషధిని లోభంబుచే గ్రహించుటలేదు. ప్రధానంబుగా బ్రాహ్మణరక్షణార్థమే." అను మంత్రంబుచేఁ బ్రార్థించి, పిమ్మట నానావర్ణంబులుగల పట్టుసూత్రంబుల నాయోషధికి రక్షాబంధము చేయవలయును. పిమ్మట నారోజునఁ దనగృహంబునకుఁ బోవలెను.

ఓషధీ గ్రహణదివసక్రమము.

అపరేద్యు ర్న చే త్కించి త్తత్ర వైకృత మద్భుతమ్. 29
యుగమాత్రోద్గతే సూర్యే విధేయం స్వస్తివాచనమ్,
పూర్వాగ్ర ముత్తరాగ్రం వా పాతయే దధిచో త్తరేత్. 30

మఱునాఁడు తాను కట్టిన రక్షాబంధము పూర్వమువలెనే యుండి యెక్కడ మఱి యేవికారము లేకుండుటను చూచి, బ్రాహ్మణులచే స్వస్తివాచనములను జెప్పించుకొనుచు నక్కడకు వచ్చి సూర్యుఁ డుదయించి కాడియెత్తునకు రాఁగాఁ జెప్పఁబోవు ఖననమంత్రప్రకార మాయోషధియొక్క తూర్పుగాఁ బాఱిన వేరునైనను లేక యుత్తరపువేరునైనను ద్రవ్వవలెను.

ఖననమంత్రము.

యేన త్వాం ఖనతే బ్రహ్మా యేన త్వాం ఖనతే హరిః,
తేన హా త్వాం ఖనిష్యామి పంచశాఖేన పాణినా. 31

ఇదియే ఖననమంత్రము. దీనిచేతనే పూర్వోక్తప్రకారము ద్రవ్వవలయును.

గ్రహణమంత్రము.

ఓ న్నమ స్సర్వ స్త్వౌషధీభ్య ఊర్జవత్యో భవిష్యథ,

ఏకైకస్మిన్ మహద్వీర్యం కురూర్ధ్వం ప్రార్థయామి వః. 32

ఈమంత్రము జెప్పి యాయోషధిం జేతితోఁ బట్టుకొనవలయును.

ఓషధీభక్షణమంత్రము.

ఓమ్ ఔషధేశ్వరి! పచపచ, దహదహ, హన, హన,
ధారయ ధారయ విఘ్నాం స్తుభ్యం నమః. 33

ఈమంత్రమును జెప్పి యోషధిని లోనికిఁ బుచ్చుకొనవలయును.

"అత్రైవ నిత్యం కల్యాణి! మమ కార్యం కరిష్యసి,
మమ కార్యం కృతా దేవి! పశ్చాత్స్వర్గం గమిష్యసి" 34
ఇత్యనేనైవ మంత్రేణ గృహ్ణీయాదౌషధం సుధీః,
ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా యుక్తం వర్ణరసాదిభిః. 35

'ఓయోషధీశ్వరి! నీవు నాకార్యం బిచ్చటనే జేసి పిమ్మట స్వర్గము నకుఁ బొమ్ము' అనుమంత్రమును బఠించుచుఁ దూర్పుదిక్కునకుఁగాని ఉత్తరపు దిశకుఁగాని యభిముఖుండై యౌషధము భక్షింపవలయును.

వర్జ్యమూలికలు.

జంతుజుష్టం జలే మగ్నం అవిదగ్ధం చ వైకృతమ్,
భూత్రైశ్ఛాయాతపాంబ్వాద్యైర్యథాకాలం న సేవితం. 36
అవబంధనమార్గస్థం విజ్ఞాతం వీర్యవత్తరమ్,
రాత్రౌ న మూలికా గ్రాహ్యా రాహోరన్యత్ర దర్శనాత్. 37

పురుగుముట్టినది, నీటిలోమునిఁగినది, నలిగినది, పిశాచముపట్టినది, యెల్లపుడు నీడనేయున్నది, యెల్లపుడు నెండనేయున్నది, నీటిదరినున్నది, చెట్లసందులనున్నది, దారిలోనున్నది, పసుగురకుఁ దెలిసినది, సారములేనిది, కుంకుడువేళ్లు బలిసినది, ఉత్తరపుదిక్కు తూర్పుదిక్కుకంటె నితరదిక్కుల నున్నది యగుమూలికను గ్రహింపఁగూడదు.

ఋతువిశేషంబుల మూలికాగ్రహణము.

శాఖాః పత్త్రం నవం తత్ర గ్రాహ్యం వర్షవసంతయోః,

వర్షర్తువునఁ గొమ్మలను, వసంతర్తువునం జిగురుటాకులను గ్రహింప వలెను.

శీర్ణప్రరూఢపర్ణాని మూలం శిశిరఘర్మయోః. 38

శిశిరర్తువునందును, గ్రీష్మర్తువునందును, పండుటాకులను, మొలకలను, ఆకులను, మూలములను గ్రహింపవలయును.

తత్రాఽపి శిశిరే సౌమ్య గ్రీష్మే త్వాగ్నేయ మిష్యతే,

పూర్వపుమూలిక లన్నిటిలోను శిశిరర్తువునందు శాంతవీర్యంబు లగు వానిని, గ్రీష్మర్తువునం దుష్ణవీర్యంబు లగువానిని గ్రహింపవలెను.

సారం వామాగమే కందత్వక్క్షీరాణి ఘనాత్యయే. 39

హేమంతర్తువునందు సారపుగానుండుమూలికలను, శరదృతువునందు దుంపలను, పట్టను, పాలను, గ్రహింపవలెను.

పుష్పం ఫలం యథర్త్వేవమవ్యాపన్నగుణం భవేత్,

పుష్పములు, కాయలు, నేఋతువునం జెప్పఁబడునో యాఋతువునందే వానిగుణంబులఁ గలిగియుండును.

సర్వర్తుకాః కాండ నాళ శృంగ స్వరస పల్లవాః. 40

క్షార ప్రరోహ నిర్యాస భస్మ తైలాని కంటకాః,

మోదలు, తామరతూడులు, ఊడలు, స్వరసములు, చిగురుటాకులు, క్షారములు, మొలకలు, బంకలు, భస్మములు, తైలములు, ముండ్లు, ఇవి అన్ని ఋతువులయందును గ్రహింపఁబడును.

సౌమ్యర్తుష్వథ వా సౌమ్యం స్వాదుతిక్తకషాయకమ్. 41

అన్యదన్యర్తుగం గ్రాహ్యమమ్లం లవణమూషణామ్,

సౌమ్యర్తువులందు శీతవీర్యంబులగు స్వాదు (తీపి) తిక్త (చేదు), కషాయ (ఒగరు), రసంబులుగల పదార్థములను, ఆగ్నేయర్తువులందు నుష్ణవీర్యంబులగు అమ్ల (పులుసు), లవణ (ఉప్పు), ఊషణ (కారము) రసంబులుగల పదార్థంబులను గ్రహింపవలెను.

అన్యమతము.

ప్రావృట్ఛీత శర ద్ధేమ వసంతో ష్ణాగమ ర్తుషు,
క్రమేణ మూల పత్ర త్వ జ్నిర్యాస క్షీర సారకాన్. 42
ఆదదీత ఫలం పుష్పం యథ ర్త్వ త్యపరే విదుః,

కొందరాచార్యులు "వర్షర్తువునందు వేళ్లను, శిశిరర్తువునం దాకులను, శరదృతువునందు పట్టను, హేమంతర్తువునందు బంకను, వసంతర్తువునందు, పాలను, గ్రీష్మర్తువునందు సారంబగు నోషధులను, గ్రహింపవలెను. పువ్వును కాయలను చెప్పినబుతువులందే గ్రహింపవలెను." అని చెప్పుచున్నారు.

సౌమ్యాగ్నేయౌషధోత్పత్తిదేశము.

హిమవద్వింధ్యశైలాభ్యాం ప్రాయో వ్యాప్తవసుంధరా.
సౌమ్యాపత్రంచ తత్రాద్య మాగ్నేయం వేద్యమౌషధమ్.

హిమవత్పర్వతమునకు వింధ్యపర్వతమునకు మధ్యభూమి యంతయుం వ్యాప్తమైనది. అందు హిమవత్పర్వతమందలియౌషధము సౌమ్యమైనది. కాన నచ్చట పుట్టుమూలికలన్నియుం శీతవీర్యంబులై యుండును. వింధ్యపర్వతమునఁ బుట్టినది యుష్ణముగానుండును గాన నచ్చటఁ బుట్టుమూలిక లుష్ణవీర్యంబులై యుండును.

కందమూలాద్యౌషధగ్రహణవిధి.

తద్గ్రాహ్యం కందమూలాద్యై ర్యదుక్త మివ సారవిత్.

ఏయోషధులలో నేవి సారంబులుగాఁ జెప్పఁబడునో యాయా భాగముల గ్రహింపవలెను.

కందసారములు.

కందసారా స్తు మంజిష్ఠా కుష్ఠ చోర విదారికాః,
హారిద్రా లాంగలీ ముస్తా వరీ రాస్నా గుణప్రియా. 45
శారివార్ద్రిక వారాహీ వచాఽబ్ద వనసూరణాః,
నికుంబ సౌరార్ద్రాక్షి కాఽఖ్యా వాజిగంధా శఠీ కాసనాః. 46

మంజిష్ఠ, చెంగల్వకోష్టు, కచోరము, నేలగుమ్మడి, పసుపు, చల్లగడ్డ, తుంగగడ్డలు, పిల్లిపీచర, సన్నరాస్నము, అతివస, సుగంధపాల, అల్లము, నేలతాఁడి, వస, భద్రముస్తలు, అడవికంద, తెగడ, చాఁగ, పుల్లప్రబ్బలి, పెన్నేరు, చేమ, పేకిస, ఇవి కందసారములు. అనఁగా గడ్డలే సారముగలవై యుండును.

మూలసారములు.

బృహ త్యంశుమతీ ద్వంద్వ బలా పంచక బర్బరాః,
తండులీయక గోకంట కుండలీ ద్విపునర్నవే. 47
పుంఖి వాలక లామజ్జా యాసోఽహింస్రా సువర్చలా,
పాఠా కురంట శ్యామాద్యా మూలసారాః ప్రకీర్తితాః.

ములక, చిన్నములక, ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, బలాపంచకము (బల, అతిబల, నాగబల, మహాబల, రాజబల), వాయింట, చిఱ్ఱి, నీరుగొబ్బి, ఉప్పి, తెల్లగలిజేరు, సదాప, కురువేరు, వట్టివేరు, దూలగొండి, ఆదొండ, ప్రొద్దుతిరుగుడుచెట్టు, చిరుబొద్ది, గోరింట, తెగడ, ఇత్యాదులు వేళ్లసారము గలవిగా తెలియందగు.

మూలత్వక్సారములు.

శ్యామా రాస్నాఽగ్ని నీలాద్యా మూలత్వక్సారకాస్స్మృతాః,

తెగడ, సన్నరాస్నము, చిత్రమూలము, ఈ మొదలయినవి వేళ్లపై నుండుపట్టయే సారముగాఁ గలవియని యెఱుంగునది.

దారుత్వక్సారములు.

లోధ్రారిమేద కట్వంగదార్వీ జంబు లవంగకాః. 49
కరంజ కింశుకద్వంద్వ శ్యామాక క్షీర వృక్షకాః,
శాల్మలీ కుటజాద్యా శ్చ దారుత్వక్సారకా స్మృతాః. 50

లొద్దుగ, తుమ్మ, పెద్దమ్రాను, మ్రానిపసుపు, నేరేడు, లవంగము, క్రానుగు మోదుగు, మఱ్ఱి, రేల, రావి, బూరుగు, కొడిశపాల, ఈమొదలైనవి మ్రాని యొక్కపట్టయే సారంబుగాఁగలవి.

సారసారములు.

మధూక చందనద్వంద్వ రోహిణ్యమరభూరుహాః,
ఖది రాసన నింబాద్యా స్సర్వే తే సారసారకాః. 51

ఇప్ప, చందనము, రక్తచందనము, నేరేడు, దేవదారు, చండ్ర, వేగిస వేప మొదలగునవి చేవయే సారంబుగలవిగానుండును.

పత్త్రిసారములు.

భృంగాఽలర్క జటా ఝల్లీ హరి న్మంజరికాఽమ్లికా,
ఉపాసదంష్ట్రి ధత్తూర కారవేల్ల పటోలకః. 52
నిర్గుండీ మత్స్యదృ ఙ్ముండీ కుండలీ కాసమర్దకః,
మండూకపర్ణి లవణీ తలపో తార్క కింశుకాః. 53
జయాఽగ్ని మంథా చాంగేరీ శార్ఙ్గేష్టా ద్విపునర్నవే,
బ్రాహ్మీ కురంట కాంతా చ సహదేవీ హరిప్రియా. 54
లక్ష్మీ ద్వితీయా జీవంతీ దూర్వాఽవల్గుజ వాస్తుకమ్,
పుష్పాఽఖుపర్ణి కాళిందీ నింబాద్యాః పత్త్రసారకాః. 55

గుంటగలగర, తెల్లజిల్లేడు, దూలగొండి, మునుగుతామర, ఇలివెంద, ఉపానదంష్ట్రి, ఉమ్మెత, కాకర, పొట్ల, వావిలి, పొన్నగంటి, బోదతరము, ఉప్పి, అడ్డసరము, దుండిగ, ఊడుగు, తంగేడు, జిల్లేడు, మోదుగ, తక్కాల కూరనెల్లి, పులిచింత, గినియ, తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు, సరస్వతియాకు,

గోరింట, ప్రేంకణము, సహదేవి, విష్ణుక్రాంతము, బుద్ధి, ఒద్ది, పాల, గరిక, బావంచి, చెంచలి, సదాప, ఎలుకచెవిగోరు, పుచ్చ, వేప, ఈ మొదలగునవి పత్త్రములే (ఆకులు) సారముగలవిగా నుండును.

పుష్పసారములు.

పుష్పసారాస్తు చాంపేయ కేత కాశోక పాటలాః,
పున్నాగ భూర్జ వకుళ మాధవీ జాతిమల్లికాః. 56
శేఫాలీ యూథికా శిగ్రు శతపత్త్ర నృప ద్రుమాః,
వరాళా ధాతకీ నంద్యావర్తోత్పల జపాదయః. 57

సంపంగి, మొగలి, అశోకము, పాదిరి, పొన్న, భుజపత్త్ర, పొగడ, కురువింద, జాజి, మల్లి, వావిలి, మొల్ల, మునగ, సదాప, రేల, లవంగము, ఆరి, నందివర్ధనము, కలువ, దాసాని ఈ మొదలగునవి పుష్పములే సారంబుగాఁ గలవి.

ఫలసారములు.

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూర రంభా పనస చూతకాః,
తాలీప బిల్వ తుంగద్రు శ్లేష్మాతక కపిత్థకాః. 58
నారంగ లుంగ లికుచ పారావత ప్రియాళుకాః,
సుర సౌవీర బదరీ గుంజా కర్కంధు తోరణాః. 59
వల్లీఫలాదయ శ్చాన్యే ఫలసారాః ప్రకీర్తితాః,

ద్రాక్ష, దానిమ్మ, ఖర్జూరము, అరటి, పనస, మామిడి, తాడి, మారేడు, కొబ్బరి, విరిగి, వెలగ, నారింజ, మాధీఫలము, నిమ్మ, అంబాళము, చార పప్పు, దేవదారు, రేగు, గురువింద, గంగరేగు, తోరణము, ఈ మొదలయినవియు, తీఁగలనుండి పుట్టిన గుమ్మడి, ఆనప, మొదలైనవియు ఫలములే సారంబుగాఁగలవి.

బీజసారంబులు.

రక్తాద్యా శ్శాలయ స్తద్వ న్ముద్గాద్యా శ్శింబిజాతయః. 60
ఏరండయుగ్మ పున్నాగ నగ్నచి చ్చక్రమర్దకాః,
ప్రియాళు నింబ వకుళ మునిశిగ్రు కరంజికాః. 61
జ్యోతిష్మతీ కుబేరాక్షీ శంఖినీయుగ్మ చూతకాః,
జాతీఫలం చ తక్కోలం బ్రహ్మద్రుమ మయూరకాః. 62
పిప్పలీ మరిచం జాతీ యవానీ ధాన్యసర్షపాః,
కతకాఽరుష్కరాఽజాజీ పద్మా ధాత్రీ విభీతకాః. 63
వాకుచ్యంకోల బదరీ వేల్లాద్యా బీజసారకాః,

ఎఱ్ఱవరి మొదలగు ధాన్యములును, మినుములు, పెసలు మొదలగు శింబి ధాన్యములును, చిట్టియాముదము, పెద్దయాముదము, పొన్న, ప్రత్తిచెట్టు, తగిరిసె, చారపప్పు, వేప, పొగడ, అగిసె, మునగ, కానుగ, జ్యోతిష్మతి, గచ్చ, తెల్లగంటెన, మామిడి, జాజికాయ, తక్కోలము, మోదుగు, కుక్కవాయింట, పిప్పలి, మిరియము, సురుగుడు, ఓమము, దనియాలు, ఆవాలు, చిల్లగింజ, జీడి, జీలకఱ్ఱ, కరక, ఉశిరిక, తానికాయ, బావంచి. ఊడుగ, రేగు, వాయువిళంగములు ఈమొదలగునవి బీజంబులే సారంబుగాఁగలవి.

క్షారసారములు.

త్రివృ చ్చిత్రక గండీర పూతికా ద్విపునర్నవే. 64
చవ్యాఽటరూష శ్యోనాక పాటలీ పారిభద్రకాః,
వరకన్యాఽర్క వార్తాక పాలా శోదర కింశుకాః. 65
గవాక్షీ శంఖినీ శూర్పి నిర్గుండీ కుండలీ నిశా,
నీలినీ కేతకీ ముండీ ప్రత్యక్పుష్పాఽజగంధికా. 66
అలర్క బర్బరద్వంద్వ తిలే క్షురక వేతసాః,

శింశుపార్జున దేవాహ్వశ్మిగ్రు ముష్కర భూపక్కృతాః.
క్షారసారా భవంత్యేతే క్షారసాధ్యేషు సిద్ధిదాః,

తెగడ, చిత్రమూలము, జెముడు, క్రానుగ, ఎఱ్ఱగలిజేరు, తెల్లగలిజేరు, చవ్యము, ఆర్ద్రసరము, దుండిగము, పాదిరి, వేము, నేపాళము, జిల్లేడు, వాకుడు, ములుమోదుగ, మోదుగ, పాపర, గంటెన, అడవిపెసర, వాకిలి, ఉప్పి, పసుపు, నీలి, మొగలి, బోడతరము, ఉత్తరేణి, అడవివాయింట, తెల్లజిల్లేడు, వాయింట, కుక్కవాయింట, నువ్వులు, నీటిగొబ్బి, నీటిప్రబ్బలి, శింశుప, మద్ది, దేవదారు, మునగ, మొక్కవుచెట్టు, కామంచి ఈమొదలగునవి క్షారమే సారంబుగాఁ గలిగియున్నవి. క్షారసాధ్యకర్మ యందు వీనిప్రయోగించిన సిద్ధిప్రదంబులై యుండును.

క్షీరసారములు.

తిల్వకార్కస్నుహీవృక్షాః పత్త్రస్నుగ్గిరికర్ణికాః. 68
ఆస్ఫోత క్షీరవృక్షాద్యాః క్షీరసారా భవంతి తే,

లొద్దుగు, జీడి, పెద్దజెముడు, ఆకుజెముడు, పచ్చగన్నేరు, జిల్లేడు, మఱియుం నిట్టి పాలచెట్లు లన్నియుం పాలే సారంబుగాఁగలవియై యుండును.

నిర్యాసపారములు.

స్థౌణేయసర్జ శ్రీవాస దేవధూప తురుష్కకాః. 69
పాలాశ శాల్మలీ గుగ్గు ల్వరిష్ట గుడకాదయః,
కించాఽరగ్వధ మేషారి కపిత్థ ఖది రాసనః. 70
అరిమేదద్వయాంబష్ఠ చోళ బిల్వాహిఫేనకాః,

మాచిపత్త్రి, సర్జరసము, మహిసాక్షి, తురుష్కము, మోదుగు, బూరుగు, గుగ్గిలము, వేము, అతివస, రేల, తంగేడు, వెలగ, చండ్ర, వెంగి, ఇప్ప, వెణుతురు, ఇంగువ, మునగ, కాకిమారేడు, అహిఫేనము ఇవి నిర్యాసము (బంక) సారముగాఁ గల్గియున్నవి.

సర్వాంగసారములు.

సర్వాంగసారాశ్చ తథా భృంగ కన్యా పటోలకాః. 71
పిప్పలీ మూల భూనింబ నత చవ్య పరూషకాః,
దూర్వా ప్రసారణ్యాఖ్యాతాః చాంగేరీ పాటలాదయః. 2

గుంటగలగర, కలబంద, చేదుపొట్ల, పిప్పలీమూలము, నేలవేము, గ్రంథితగరము, చవ్యము, చిట్టీత, గజిక, గొంతెమగోరు, పులిచింత, పాదిరి ఈ మొదలగునవి సర్వాంగసారంబు లనంబడును. అనగా పైనం జెప్పంబడిన మూలము, పత్త్రము, త్వక్కు మొదలగునవి యన్నియు సారంబులుగాంగలవి.

కందమూలైశ్చ మూలత్వ గ్దారుత్వ గ్గ్రాహ్యసారకాః,
పత్త్రపుష్పఫలై ర్బీజైః క్షారేణ క్షీరకై స్తథా. 73
నిర్యాససారై స్సర్వాంగై స్సారవంతిచ భూయసా,
తత్తద్రోగోపశమనక్రియాసిద్ధి విశేషతః. 74
ఔషధాని స్వవర్గేషు వింద్యాత్ శ్రేష్ఠాంస్తు కారయేత్,

పూర్వము, దుంపలు, వేళ్లు, వేరుపట్ట, మ్రానుపట్ట, ఆకులు, పువ్వు, పండ్లు, గింజలు, క్షారములు, క్షీరము, నిర్యాసము వీనిచే సారంబుగలవస్తువులు చెప్పఁబడియె. ఇట్టిపదార్థముల సారమును వేర్వేఱుగా గ్రహించి యాయా యౌషధములయందుఁ బ్రయోగించిన సిద్ధిం గలుగఁజేయును.

ఔషధస్థాపనము.

గృహీత్వాఽఽరోగ్యశాలాయాం శ్లాఘ్యసంభాగసంపది.
శుద్ధానురూపగుణవ ద్భాజనస్థ మనిందితమ్.
జలోపస్నేహధూమాగ్నిరజోభి రనుపాహతమ్. 76
కీటై రనభిగమ్యం చ మూషకైశ్చ చతుష్పదైః,
న బిలేశయసంఛన్నం స్థాపయేత్సర్వ మౌషధమ్. 77

సంపాదితంబైన ఔషధిని పరిశుద్ధమై తగియున్న పాత్రయందుంచి నీరు, చెమ్మ, పొగ, అగ్ని, ధూళి మొదలగునవి సోకకుండునట్లును, పురుగులు ఎలుకలు, నిశాచరమృగములు, ముట్టకుండునట్లు జాగ్రతచేసి చెప్పఁబోవు లక్షణంబులు గల యారోగ్యశాలయం దుంచవలెను.

ఆరోగ్యశాలానిర్మాణలక్షణం సంప్రకాశ్యతే,

ఆరోగ్యశాలలు కట్టునట్టి విధానము చెప్పఁబడుచున్నది.

ఆరోగ్యశాలానిర్మాణము.

అథ సాధారణే దేశే వివిధౌషధవీరుధి. 78
దేశే నదీవనాద్రీణాం నాతిదూరే నిరామయే,
ప్రాగుదీచ్యోర్దిశోర్భాగే ప్రశస్తాం వాస్తువిస్తరైః. 79
గుప్తాం పూర్వోత్తరద్వారాం గంధపుష్పోపహారిణామ్,
సమాంశవాతాం సర్వత్ర ప్రవాతామేకదేశతః. 80
సర్వోపకరణైర్యుక్తాం పర్యేష్టతలశోభితామ్,
ఆరోగ్యశాలాం కుర్వీత నిత్యన్యస్తబలిక్రియామ్. 81

వివిధవృక్షలతాదులచే శోభించుచున్న సాధారణదేశంబునందు నదులకు వనంబులకుఁ బర్వతంబులకుఁ గొలఁదిదూరంబున నిరామయంబగు ప్రదేశంబునఁ దూర్పు ఉత్తరపు దిక్కులచెంత వాస్తుశాస్త్రానుకూలంబై గంధపుష్పాదులచే నొప్పారుచు నంతటను సమంబుగా వీచుచున్న గాలిగలిగి యొక్కచోట మాత్రము మిగులగాలికలదై యాయుర్వేదోపకరణంబులచే సంపూర్ణంబై యిష్టజనసంసేవితంబై ప్రతిదినంబు బలిదానాదులచే దూరీకృతభూతగ్రహాదికంబై పూర్వోత్తరద్వారంబులు కలిగియుండు నారోగ్యశాలను నిర్మింపవలెను.

ఆరోగ్యశాలయందు దేవతాస్థాపనక్రమము.

మధ్యే సంస్థాపయేత్తత్ర బ్రహ్మస్తంభం త్రయీమయమ్,
చతురశ్రమధో మధ్యే షడశ్రం వృత్తమగ్రతః. 82

శిల్పశాస్త్రవినిర్దిష్టం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్,
తదగ్రేతు మహాపద్మం షోడశస్వరకేసరమ్. 83
తన్మధ్యే పరమాత్మానం పరమామృత మచ్యుతమ్,
నిమిత్తమాత్రం సర్వేషాం వేద్యం వేదాంతసత్తమైః. 84
బ్రహ్మాణ ముత్తరే కుర్యాత్పద్మవర్ణం చతుర్ముఖమ్,
దక్షాదిసూత్రకారాంశ్చ దీప్యమానాన్ స్వతేజసా. 85
శ్రీవత్సకౌస్తుభం దేవం శ్రీసహాయం చ దక్షిణే,
గరుడం చ విహంగేంద్రం త్రినేత్రం ఫణిభూషణమ్. 86
వామదక్షిణహస్తాభ్యాం సుధాపాత్రాసిధారిణా,
ఆజానుపింగ మానాభి సిత మారక్తమాగళమ్. 87
ఆశీర్ష నీల మరుణం హస్తపాదతలేషు చ,
అశ్వినౌ పశ్చిమే భాగే సర్వాభరణభూషితౌ. 88
ఏకసింహాసనాసీనా వుభయాంసోపవీతినౌ,
పుస్తకాభయహస్తాఢ్యౌ హేమపుష్కరమానినౌ. 89
దాడిమీపుష్పసంకాశౌ జటామకుటధారిణౌ,
ఆయుర్వేదప్రణేతార మాత్రేయం తస్య దక్షిణే. 90
వామే ధన్వంతరిం దీప్తం వరదం విశదాంబరమ్,
అమృతాపూర్ణ సౌవర్ణకమండలులసత్కరమ్. 91
పశ్చా ద్విశల్యకరణీం మృతసంజీవినీం పురః,
ద్వారదేశే గణాధీశం దుర్గాం శశిదివాకరౌ. 92
సర్వోపచారై ర్వేదోక్తైస్సర్వానేతాన్ సమర్చయేత్,

చెప్పఁబడిన తీరున నిర్మింపఁబడిన యారోగ్యశాలలో మధ్యభాగంబునఁ త్రిమూర్త్యాత్మకంబై, క్రిందిభాగమునఁ జతుష్కోణంబై, మధ్యభాగంబున షట్కోణంబై, యగ్రభాగమున మండలాకారంబై, శిల్పశాస్త్రానుకూలంబై

యొప్పుచుండు బ్రహ్మస్తంభమును స్థాపింపవలయును. దానియగ్రభాగంబున షోడశదళోపేతంబగుపద్మమును నిర్మించి దానియందు వేదాంతులచే నిరతంబుఁ దెలియఁబడుచు, భూతసృష్టికి నిమిత్తకారణుండగు పరమాత్మను నిలిపి, యా స్తంభంబున నుత్తరదిశను జతుర్ముఖుండగుచుఁ బద్మకాంతిచే శోభించునా బ్రహ్మను స్థాపించి యాదిశనే సూత్రకారులగు దక్షాదులను స్థాపింపవలయును. ఆకంబంబునకు దక్షిణదిశను శ్రీవత్సకౌస్తుభాలంకృతుండగుచు లక్ష్మీసహాయుండగు విష్ణుదేవుని నిల్పి, దానిపడమటిదిక్కున నెడమచేత సుధాకలశంబును, గుడిచేతఁ గత్తిని గ్రహించి, మోకాటివఱకుఁ బచ్చనగుచు, నాభివఱకుఁ దెల్లనగుచు, కంఠపర్యంత మెఱ్ఱనగుచు, శిరంబువఱకు నల్లనగుచు, హస్తపాదతలంబుల నెఱ్ఱనగుచుఁ దనదివ్యతేజంబుఁ బ్రజ్వరిల్లు ఫణిభూషణుండగు గరుడదేవుని, సర్వాభరణభూషితులై యొక్కసింహాసనము నధిష్ఠించి దానిమ్మపువ్వుంబోలు కాంతిగలవారై, జటాధారులగుచుఁ, బద్మమాలికల నొప్పారు కంఠములుంగలిగి, యజ్ఞోపవీతంబుల ధరియించి, కరంబులయందుఁ బొత్తంబుల నునిచి, యభయదానంబుఁ జేయుచుండు నశ్వినీదేవతను, వారిదక్షిణపార్శ్వంబున నాయుర్వేదకర్తయగుచు, నమృతకలశంబుఁ గరంబున నిడికొనియుండు ధన్వంతరిమహర్షిని, యాతని వెనుకభాగమున రోగములం బావు మృతసంజీవినిని, ద్వారంబుకడ విఘ్నేశ్వరుని, నాతనిపొంత దుర్గను, ఇంద్రుని, సూర్యుని స్థాపించి, వేదచోదితంబులగు సర్వోపచారంబులం బూజింపవలయును.

ఔషధపచనాగారము.

తస్య ప్రాగ్దక్షిణే భాగే సర్వోపకరణాన్వితమ్. 93
బహువాతాయనచ్ఛిద్రం విశ్వాసజనసేవితమ్,
సర్వేషా మౌషధాదీనాం పచనాగార మిష్యతే. 94

ఆయారోగ్యశాలకు నాగ్నేయభాగమున నాయుర్వేదోపకరణంబులచేఁ బూర్ణంబై యనేకగవాక్షములు కలిగి నమ్మికగలవారితోఁ గూడి యౌషధములను సిద్ధముచేయుట కనుకూలంబగు గృహ ముండవలయును.

పరిమాణము.

తత్రౌషధం యథాయోగం మాత్రావచ్చ ప్రకల్పయేత్,

అట్టి పచనాగారంబున సిద్ధంబుచేయు నౌషధంబుల నేయోగంబున నెట్టిపరిమాణ మావశ్యకమో యెఱింగి యాప్రకారము సిద్ధముచేయవలయును.

ఓషధులకు గుణహీనకాలనిర్ణయము.

సక్షీరరససంపన్న మనతిక్రాంతవత్సరమ్. 95
ఋతే ఘృతగుడక్షౌద్రధాన్యకృష్ణా విడంగతః,
వర్షాత్పూర్వం వరాళాద్యమన్యద్గంధపరిక్షయాత్. 96

నేయి, బెల్లము, తేనె, దనియాలు, పిప్పళ్లు, వాయువిళంగములు ఇవి తక్క మిగిలిన క్షీరముతోఁ గూడినట్టివియు, మాంసంబుతోఁ గూడి నట్టివియు నైన యౌషధంబుల సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమే యుపయోగించవలెను. లవంగము మొదలగు పుష్పములను సంవత్సరమునకుఁ దరువాతఁ గూడ నుపయోగింపవచ్చును. ఇతరమగు పుష్పములను పరిమళము పోకపూర్వమే వినియోగింపవలెను.

ఫలపత్త్రాదికం వర్షాత్ దారుకాండం ద్వివర్షతః,
మూలం త్రివర్షాద్బీజం చ సారో వత్సరపంచకాత్. 97
నిర్యాసో దశమా ద్వర్షా దత ఊర్ధ్వం న శస్యతే,

ఫలములు, పత్త్రములు మొదలగునవి సంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట గుణహీనంబులగును. మ్రాను, తామరకాఁడ మొదలగునవి రెండుసంవత్సరంబులకుఁ దర్వాత నిర్గుణంబులగును. వేళ్లు, గింజలు, మూఁడేండ్లపిమ్మట నిస్సారంబులగును. సారము నాలుగువత్సరంబుల పిమ్మట నిస్సారమగును. నిర్యాసము (బంక) పదివత్సరములతర్వాత గుణహీనంబగును.

క్షీరాదిగ్రహణ నిర్ణయము.

పచ్చిగనే యుపయోగింపఁదగు నోషధులు.—

వాశా కుటజ కూష్మాండ శతావర్యమృతా లతా. 98
కురరం చైరండ లశున ఖర్జూర బిస కత్తృణాః,
పంచమూలం లఘుమహాత్తృణాఖ్యం మాంస మార్ద్రకమ్.
శారి వాంబు ఘనోశీర కమలం కంద మౌషధమ్,
నిత్యార్ద్రమేవ యోజ్యం స్యాత్తథా శుష్కం న వీర్యదమ్.

అడ్డసరము, కొడిశపాల, గుమ్మడికాయ, పిల్లిపీచర, తిప్పతీఁగ, గోరింట, ఆముదము, ఉల్లి, ఖర్జూరపుపండు, తామరకాఁడలు, కామంచి కసవు, లఘుపంచమూలము(ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న వాకుడు, పెద్దములక, పల్లేరు)మహాపంచమూలము (మారేడు, పెద్దమ్రాను, గుమ్ముడు, కలిగొట్టుచెట్టు, తక్కోల), తృణపంచమూలము (కుశలు, రెల్లు, కాకిరెల్లు, దర్భ, చెఱకు), మాంసము, అల్లము, సుగంధిపాల, కురువేరు, తుంగముస్తలు' పట్టివేరు తామర గడ్డ ఈయోషధుల నన్నిటిని పచ్చిగా నున్నపుడే యుపయోగింపవలయును.

నిస్త్వగౌషధములు.

నిస్త్వక్కృం త్ర్యమృతాఽభీరు లశునం బిల్వపంచకమ్,
శతావరీ హారిద్రా చ నిస్త్వగేవ ప్రశస్యతే. 101

శుంఠి, తిప్పతీఁగ, ఈఁదపండు, వెల్లుల్లి, బిల్వపంచకము (మారేడు, తక్కోల, దుందిలము, గుమ్ముడు, కలిగొట్టు), పిల్లపీచర, పసుపు యీద్రవ్యము లను పైతోలు దీసి యుపయోగింపవలయును.

ముద్గాదిప్రయోగనియమము.

ముద్గాద్యాస్సత్వచో యోగ్యాః భక్ష్యాదానిస్త్వచోహితాః,
కంగుణా వెల్ల తువరీ సర్షపాద్యాస్తు నిస్తుషాః. 102

పెసలు, కందులు, ఉలవలు, సెనగలు మొదలగు వానిని కట్టుగాచు నపుడు పొట్టుతో నుపయోగింపవలయును. భక్ష్యములు జేయునపుడు పొట్టు తీసి చేర్పవలెను. మఱియు నేపాళపువిత్తులు, వాయువిళంగములు, నీరుడిగింజలు, ఆవాలు మొదలగువానిని పొట్టుతీసియె యుపయోగింపవలెను.

అనిర్దిష్టద్రవ్యములయందు విశేషద్రవ్యములు.

అనిర్దిష్టాఽప్రసిద్ధేషు మూలం గ్రాహ్యం త్వగాదిషు,
మూలవీర్యా హి భూయిష్ఠ మోషధీః పరిచక్షతే. 103
మూలాలాభే తు దాతవ్యం మూలతుల్యగుణం చ యత్,

గ్రంథకారు లౌషధయోగంబులందు ఆకు, వేరు, పువ్వు, పాలు, కొమ్ము, బంక ఇత్యాదిభేదంబులఁ దెల్పకుండినచో నచ్చట సర్వాంగములలో శ్రేష్ఠంబగుటచే మూలమే ప్రయోగింపందగు. అట్లు మూలముగూడ దొరకనిచో దానిగుణంబుకల మఱియేయంగమునైన గ్రహింపఁదగును.

అభావప్రతినిధివర్గము.

ఖర్జూరం వా మధూకం వా ద్రాక్షాభావే దురాలభా.
పిప్పల్యా మ్మరిచం శుంఠ్యా మార్ద్రికం కణమూషణమ్,
రాస్నాయాం నాగరం కుష్ఠే జటామున్స్తే కుటంనటమ్. 105
వరాలీ ధాతకీపుష్పం జీరకే కృష్ణజీరకమ్,

ద్రాక్షపండులేనిచో ఖర్జూరపుపండునుగాని, ఇప్పపువ్వునుగాని పిప్పళ్లులేనిచో మిరియములను, శుంఠిలేనిచో నల్లమును, మిరియములు లేనిచోఁ బిప్పళ్లు, సన్నరాస్నములేనిచో శుంఠిని, చెంగల్వకోష్ఠులేనిచో జటామాంసిని తుంగముస్తలులేనిచో గ్రంథితగరమును, లవంగములేనిచో ధాతకీపుష్పమును, తెల్లజీలకఱ్ఱలేనిచో నల్లజీలకఱ్ఱను గ్రహింపందగును.

భార్గ్యా నిదిగ్ధికామూల మేలాం తాళీసపత్త్రకమ్. 106
పౌష్కరస్య మృణాలం వా కుంకుమే పద్మకేసరమ్,

అష్టవర్గేషు జీవంతీ మధూకం వా బలాత్రయమ్. 107
గుగ్గులో ర్నింబనిర్యాసం సైంధవం లవణాంతరే,

కంటుభారంగిలేనిచో వాకుడువేరును, ఏలకులులేనిచో తాళిసపత్త్రిని, పుష్కరమూలములేనిచో తామరతూడును, కుంకుమపువ్వులేనిచో పద్మకేసరములను, అష్టవర్గములేనిచో పాలచెట్టునుగాని, బలాత్రయమునుగాని, మహిసాక్షి గుగ్గిలములేనిచో వేపబంకను, ఇతరంబులగు లవణంబులులేనిచో సైంధవలవణమును గ్రహింపఁదగును.

కాలవాభే తు వర్షాభూ స్తదభావే శినాడికా. 108
కరంజయుగ్మం కట్వాంగే చిత్రమూలం మరుష్కరే,
కపిత్థం బిల్వమూలాదా బలాయాం మహతీ బలా. 109
దురాలభా ధన్వయాసే పాఠాయాం ధన్వయాసకమ్,

కరివేపలేనిచో గలిజేరును, పెద్దమ్రానులేనిచో క్రానుగను, నల్లజీడిగింజలులేనిచో చిత్రమూలమును, మారేడువేరులేనిచో వెలగవేరును, చిట్టాముట్టిలేనిచో పేరాముట్టిని, తెల్లకాయలమూలగొండిలేనిచో యెఱ్ఱగాయల మూలగొండిని, చిరుబొద్దిలేనిచో దురదగొండిని గ్రహింపఁదగును.

నిదిగ్ధికాయాం బృహతీ కింశుకం బ్రహ్మభూరుహే. 110
గ్రంథికే మరిచం చవ్యం గండీరే బర్బరద్వయమ్,
లామజ్జకే మలయజ ముశీరే గోపకన్యకా. 111
దంత్యాస్త్రివృ చ్చిత్రకం వా హారితక్యాం విభీతకమ్,

వాకుడులేనిచో ములకవేరును, బ్రహ్మమేడిలేకున్న మోదుగను, గ్రంథితగరములేనిచో మిరియమును, జెముడులేనిచో చవ్యమును, ఓమము లేనిచో వాయింటములు, వాయింటములులేనిచో ఓమమును, నల్లవట్టివేరులేనిచో శ్రీగంధమును, వట్టివేరులేనిచో సుగంధిపాలను, నేపాళములేనిచో తెగడనుగాని, చిత్రమూలమునుగాని, కరకకాయలేనిచో తాడికాయను గ్రహింపవలయును.

శర్కరాయాం గుడం క్షౌద్రే పురాణం గుడ మిష్యతే. 112
అజం గవ్యే పయ స్యాజ్యే మాహిషేజాలికంపయః,
క్షీరాభావే భవేన్ముద్గో యూషో మాసూర ఏవవా. 113
మసూరయూష యోః క్షీరం వ్రీహయశ్శాలిజాతిషు,

పంచదారలేనిచో బెల్లమును, తేనెలేనిచో బెల్లమును, ఆవుపాలు గాని, ఆవునేయిగానిలేనిచో మేకపాలు, మేకనేయి, బఱ్ఱెపాలులేనిచో గొఱ్ఱెపాలను, పాలులేనిచో పెసరకట్టునుగాని, చిఱుసెనగకట్టునుగాని, చిఱుసెనగలు, యూషములేనిచో పాలనుగాని, రాజనాలులేకున్న ధాన్యముగాని గ్రహింపదగును.

తైలే ష్వేరండజం తైలం రక్తైరండభవం తథా. 114
మయూరః కుక్కుటాభావే కుక్కుటశ్చాపి బర్హిణః,
మాంసేషు మత్స్యమత్స్యేషు శంబూకా స్తేషుశుక్తయః.
సువర్ణే రజతం మోహం రజతం తదభావతః,
అన్యోన్య మేవ మన్యద్వా ద్రవ్యం యుక్తం ప్రకల్పయేత్.

తైలములేనిచో ఆముదము, తెల్లయాముదములేనిచో ఎఱ్ఱయాముదము, కోడిమాంసములేనిచో నెమలిమాంసము, నెమలిమాంసములేనిచో కోడిమాంసము, మాంసములేనిచో మత్స్యమాంసము, మత్స్యములేనిచో గుల్లలు గుల్లలులేనిచో నీటిచిప్పలు గ్రహింపదగును. ఈచెప్పినప్రకార ముపయోగించుచు, వీనిలో నొకటిలేనిచో మఱియొకటిగాఁ బరస్పర ముపయోగించుచు,నదియును లేనిచో యాద్రవ్యముయొక్క రసవీర్యవిపాకంబులకు సమానంబగు మఱియొకద్రవ్యమునుగాని గ్రహించుచు నాయాయౌషధనిర్మాణముచేయఁదగు.

సామాన్యనిర్దిష్టములయందు విశేషనియమము.

అనిర్దిష్టే ఘృతే క్షీరే విశేషా ద్గవ్య మిష్యతే,
తైలేషు తిలతైలం చ గోమూత్రం మూత్రకీర్తనే. 117

క్షారేషు యావశూకస్స్యాల్లవణేషు చ సైంధవమ్,

ఏయోగంబునందైనను నేయిగాని, పాలుగాని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడినప్పుడు ఆవునేతిని, ఆవుపాలను గ్రహింపవలెను. ఈతీరుననే తైలములందు నువ్వులనూనెను, మూత్రములలో గోమూత్రమును, క్షారములలో యవక్షారమును, లవణము (ఉప్పు) లలో సైంధవలవణమును, ఉపయోగింపవలయును.

మానప్రయోజనము.

మాత్రామపేక్షతే యస్మాత్కషాయాదిషు కల్పనా. 118
తస్మాన్మాత్రావబోధార్థం వక్ష్యతే మానకల్పనా,

కషాయాది నిర్మాణము పరిమాణము ననుసరించి యుండుటచేత నాపరిమాణభేదము చెప్పఁబడును.

జాలాంతరగతే భానౌ యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః. 119
తస్య త్రింశత్తమో భాగః పరమాణుస్స ఉచ్యతే,
త్రసరేణుస్తు విజ్ఞేయస్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః. 120
త్రసరేణుస్తు పర్యాయనామ్నా వంశీ నిగద్యతే,

గవాక్షరంధ్రములనుండి ప్రసరించుసూర్యకిరణములమధ్యను చలించుచు సూక్ష్మంబగు రేణువులో ముప్పదియవపాలు పరమాణు వనఁబడును. అట్టి పరమాణువులు ముప్పదియైనచో నొకత్రసరేణు వనంబరగు. ఆత్రసరేణువు వంశీ యనికూడ చెప్పఁబడును.

షడ్వంశ్యస్తు మరీచిస్స్యాత్ షణ్మరీచ్యస్తు సర్షపః. 121
అష్టౌ తే సర్షపా రక్తి స్తండులశ్చాపి తద్ద్వయమ్,
ధాన్యమాషో భవేదేకో ధాన్యమాషద్వయం యవః. 122
అండకాస్తే తు చత్వారస్తాశ్చతస్రస్తు మాషకః,
హేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తో భవేచ్ఛాణస్తు తే త్రయః. 123

ఆఱువంశు లొకమరీచియనియుం, ఆఱుమరీచు లొకసర్షపంబనియుం, ఎనిమిది సర్షపము లొకరక్తియనియుం,తండులమనియుం గూడ చెప్పఁబడును. ఆరక్తికలురెండు ఒకధాన్యమాషమనియుం, రెండు ధాన్యమాషము లొక యవమనియుం, నాల్గు యవము లొకయండకమనియుం, నాల్గు అండకము లొక మాషమనియుం, హేమమనియుం, ధాన్యమనియుం గూడఁ జెప్పఁబడును. మూఁడుమాషము లొకశాణమని చెప్పఁబడును.

శాణం పాణితలం ముష్టిః కుడవప్రస్థ మాఢకమ్,
ద్రోణం వాహం చ క్రమశో విజానీయం చతుర్గుణమ్. 124

శాణము మొదలీచెప్పఁబడిన వన్నియుం నొకదానికంటె నొకటి నాల్గింతలు ప్రమాణముగలవనియెఱుంగునది. అనఁగా నాల్గుశాణములొక పాణితలమనియుం, నాల్గుపాణితలము లొకముష్టియనియుం, నాల్గుముష్టు లొకకుడవమనియుం, నాల్గుకుడవము లొకప్రస్థమనియుం, నాల్గుప్రస్థము లొకయాఢకమనియుం, నాల్గుఆఢకము లొకద్రోణమనియుం, నాల్గుద్రోణము లొకవాహమనియుం జెప్పఁబడును.

ద్వౌ శాణౌ వటకం కోలం బదరం దృఙ్క్ష మేవ చ,

రెండుశాణము లొకవటకమనంబడు. మఱియుం నీవటకము కోలమనియుం, బదరమనియుం, దృఙ్క్షమనియుం గూడ వ్యవహరింపఁబడును.

అక్షః పిచుః పాణితలం సువర్ణం కబలగ్రహః. 125
కర్షం బిడాలపదకం తిందుకం పాణిమానకమ్,

అక్షము, పిచువు, పాణితలము, సువర్ణము, కబలగ్రహము, కర్షము, బిడాలపదకము, తిందుకము, పాణిమానకము ఇవి యక్షమునకుఁ బర్యాయంబులు.

ద్వే సువర్ణే పలార్ధం స్యా చ్ఛుక్తి రష్టమికా తథా. 126

రెండుసువర్ణము లరపల మని చెప్పఁబడును. మఱియుం నిది శుక్తియనియుం వ్యవహరింపఁబడుడు,

పలం ప్రకుంచో బిల్వం చ ముష్టి రామ్రం చతుర్థకమ్,

పలము, ప్రకుంచము, బిల్వము, ముష్టి, ఆమ్రము, చతుర్థకము ఇవి పలమునకుఁ బర్యాయంబులు.

పలస్య దశమో భాగః ప్రోచ్యతే ధరణం బుధైః. 127

పలములోఁ బదియవభాగము ధరణమని చెప్పఁబడును.

మాషాణాం వింశతిం యద్వా నిష్కం గుంజాష్టకాధికమ్,

ఇరువది మాషంబు లైనను ఎనిమిది గురిగింజ లైనను ఒకనిష్కమని వ్యవహరింపఁబడును.

త దేవ ద్విగుణం ప్రస్థం స షోడశపలం స్మృతమ్. 128

రెండునిష్కములుగాని, పదియాఱుపలములుగాని యొకప్రస్థ మనంబడును.

ఈవిషయము చరకోక్తమాగధమానంబున నిట్లు వివరింపఁబడియె.

ద్వే సువర్ణే పలార్థం స్యాచ్ఛుక్తి రష్టమికా తథా,
ద్వేపలార్థే పలం ముష్టిః ప్రకుంచోఽథ చతుర్థికా. 129
బిల్వం షోడశికా చామ్రం ద్వేపలే ప్రసృతిం విదుః,
అష్టమానం తు విజ్ఞేయం కుడవౌ ద్వౌ తు మానికా. 130
పలం చతుర్గుణం విద్యా దంజలిం కుడవం తథా,

అనఁగా రెండుసువర్ణము లరపలమనియు, శుక్తియనియు-అష్టమికమనియు, రెండరపలము లొకపలమనియు, ముష్టియనియు, ప్రకుంచమనియు, చతుర్థికమనియు, బిల్వమనియు, షోడశికమనియు, ఆమ్రమనియుఁ జెప్పఁబడును. రెండుపలము లొకప్రసృతియనియు, అష్టమానమనియుఁ జెప్పఁబడును. నాలుగుపలము లొకకుడవమనియు, అంజలియనియు, రెండుకుడవము లొకమానికయనియుఁ, జెప్పఁబడును. "చత్వారః కుడవాః ప్రస్థమ్" నాలుగుకుడ

వము లోకప్రస్థమని చెప్పఁబడును. కాన పదియాఱుపలము లోకప్రస్థమని వ్యవహరింపఁబడును.

ఆఢకం భాజనం కంసపాత్రం పాద్యముఖం శుభమ్,
ఖాండం సముద్రం కదళం తద్ద్వయంతు శివం స్మృతమ్. 131

నాలుగు ప్రస్థము లోక యాఢకమని పూర్వము చెప్పఁబడెను. అట్టి యాఢకము, భాజనము, కంసపాత్రము, పాద్యముఖము, శుభము, ఖాండము, సముద్రము, కదళము అని పర్యాయనామంబుల వ్యవహరింపఁబడును. అట్టియాఢకములు రెండును శివమని చెప్పఁబడును. అఱువదినాలుగు పలము లోకయాఢకమనియు, నూటయిరువదియెనిమిది పలము లోకశివమనియు చెప్పఁబడును.

ద్రోణం శివద్వయం కుంభమున్మానో నల్వణో ఘటః,
అర్మణః కలశశ్చక్రశ్చతుర్ఢాఢక మి త్యపి. 132

రెండు శివము లోకద్రోణమని చెప్పఁబడును. అట్టిద్రోణము కుంభము, ఉన్మానము, నల్వణము, ఘటము, అర్మణము, కలశము, చక్రము, చతురాఢకము అను పర్యాయంబులఁ జెప్పఁబడును. రెండువందల యేఁబదియాఱు పలములోకద్రోణమని భావము.

తౌ ద్వౌ తు ఖారి శ్శూర్పశ్చ తౌమూషాగోణికా వహౌ,
తులా పలశతం తాసాం వింశతి ర్భార ఉచ్యతే. 133

రెండుద్రోణము లోకఖారియనియు శూర్పమనియుఁ జెప్పఁబడును. రెండు ఖారు లోకమూషయనిగాని, గోణయనిగాని, వహాయనిగాని, వ్యవహరింపఁబడును. ఐనూటపండ్రెండుపలము లోకఖారియనియు, వేయునిరువదినాలుగుపలము లోకగోణియనియు భావము. మఱియు, నూఱుపలము లోకతులయనియు రెండువేలపలము లోకభారమనియుఁ జెప్పఁబడును. ఇచ్చట చెప్పఁబడినమానక్రమ మీక్రింద వివరింపఁబడును.

ముప్పది పరమాణువు లొకవంశి, ఆఱువంశులొకమరీచి, ఆఱు మరీచు లొకసర్షపము, ఎనిమిది సర్షపము లొకరక్తి, రెండు రక్తు లొకధాన్యమాషము, రెండు ధాన్యమాషము లొకయవము, నాలుగుయవము లొకయాఢకము. నాలుగాఢకము లొకమాషకము, మూఁడుమాషకము లొకశాణము, రెండుశాణము లొకవటకము, నాలుగువటకము లొకకర్షము, నాలుగుకర్షము లొకపలము, పదియాఱుపలము లొకప్రస్థము, రెండుప్రస్థము లొకశివము రెండుశివము లొకద్రోణము, రెండుద్రోణము లొకఖారి, రెండు ఖారు లొకగోణి.

ప్రస్థక్రమాత్పునః కేచిద్భారం ఖారీత్రయం విదుః,

ఈచెప్పఁబడిన మానప్రకారము ఏనూటపండ్రెండు పలము లొకఖారియు రెండువేల పలము లొకభారము నయియున్నవి. కాని కొందఱాచార్యులు వారిప్రస్థభేదంబువలన మూఁడు ఖారులొకభార మని చెప్పిరి. అనఁగా వారిమతము ననుసరించి వేయుం నేనూటముప్పదియాఱుపలము లొకభారమని చెప్పఁబడును.

మతాంతరము.

జాలాంతరం గతే భానా యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే కణః. 134
పరమాణుస్తు సూక్ష్మత్వాత్ భావగ్రాహ్యో న చక్షుషా,
తేత్వష్టౌ త్రసరేణుస్స్యాత్ రథ రేణుస్తదష్టకమ్. 135
తదష్టకం తు తూలాగ్రం భవేల్లిక్షా తదష్టకమ్,
అష్టౌ మధూళికాబీజం తాని తేషాం తిలాష్టకమ్. 136
తిలద్వయం కాకణి స్యాన్న ద్వే వ్రీహి స్తాసాం చతుష్టయమ్,
తద్ద్వయం విదళం తే ద్వా గుంజా తద్ద్వితయం పునః. 137
మంజిష్ఠాం పంచ తే పాదం శాణం పాదత్రయం భవేత్,
శతపష్టిప్రమాణం తు వ్రీహీణాం నిష్క ముచ్యతే. 138
అష్టనిష్కం పలం ప్రోక్తం తేషాం శతపలం తులా,
ఇతి కేచి త్ప్రశంసంతి శేష మత్రాపి పూర్వవత్. 139

పరమాణువు కంటికి గోచరంబుగాకుండుటం జేసి, గవాక్షరంధ్రంబుల నుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణంబులనడుమం గాన్పించు సూక్ష్మరేణువునుండి మానము ప్రారంభింపవలయును. ఆ సూక్ష్మరేణు వెనిమిది పరమాణువులు కలసి యేర్పడియున్నది. ఇది త్రసరేణు వనంబరంగు. ఇట్టిత్రసరేణువు లెనిమిది కలియంగా రథరేణువనంబడును. ఎనిమిది రథరేణువులు తూలాగ్రమనియు, ఎనిమిది తూలాగ్రములు ఒక లిక్షయనియు, ఎనిమిది లిక్ష లొక మధూళికా బీజమనియు, ఎనిమిది మధూళికాబీజము లొక తిలయనియు, రెండుతిలలొక కాకణియనియు, నాలుగు కాకణు లొక వ్రీహియనియు, రెండు వ్రీహు లొక విదళమనియు, రెండు విదళములు గుంజయనియు, రెండుగుంజ లొకమంజిష్ఠ యనియు, ఐదుమంజిష్ఠ లొకపాదమనియు, మూఁడుపాదము లొకశాణ మనియు, నూటయిరువది వ్రీహు లొకనిష్కమనియు, ఎనిమిదినిష్కము లొకపలమనియు, నూఱుపలము లొకతులయనియుం గొంద రాచార్యులు వక్కాణించిరి. మిగిలిన ప్రమాణమంతయుం బూర్వపుదానివలెనే యొఱుంగునది.

మతాంతరము.

పంచాశత్త్రసరేణూనాం కాకిణీ త్యభిధీయతే,
వ్రీహిశ్చతస్రః కాకిణ్యో వ్రీహీణాం వింశతిః పణమ్. 140
పణాని దశ నిష్కం స్యా త్తై ర్ద్వాదశదశాష్టభిః,
కేచిత్పలం త్రిధా ప్రాహుః శ్రేష్ఠమధ్యావరం క్రమాత్.
ప్రబలే మధ్యమే పుంసి దుర్బలే చ ప్రశస్యతే,

ఏబది త్రసరేణువు లొకకాకిణియనియు, నాలుగుకాకిణు లొక వ్రీహియనియు, ఇరువది వ్రీహు లొకపణమనియు, పదిపణము లొకనిష్క మనియు, అట్టినిష్కములు పండ్రెండుగాని, పదిగాని, ఎనిమిదిగాని, యొకపల మని కొందఱు పలమును మూఁడువిధములుగా చెప్పిరి. ఇందు మొదటిది(౧౨ నిష్కములు) ఉత్తమమనియు, రెండవది (౧౦ నిష్కములు) మధ్యమమని యు, మూఁడవది (౮ నిష్కములు) అధమమనియుం జెప్పఁబడును. ఇందు

మొదటి ప్రమాణము బలవంతుఁ డగువానికి రెండవ ప్రమాణము మధ్య బలముగలవానికి మూఁడవ ప్రమాణము దుర్బలునకు సేయవలయును.

మతాంతరము.

కాకిణీ పాదికా మాషాత్ కాకిణీనాం చతుష్టయమ్. 142
వ్రీహిశ్చతుష్టయం తేషాం గుంజా గుంజచతుష్టయమ్,
పణం పణద్వయం గుంజాద్వితయం చాపి ధానకమ్. 143
ధానకానాం త్రయశ్శాణం నిష్కం స్యాత్తచ్చతుష్టయమ్,
అత్రాపి పూర్వవ జ్ఞేయ మిత్యాచార్యాః ప్రచక్షతే.

ఒక కాకిణియే పాదికయనియుఁ గూడ వ్యవహరింపఁబడును. నాలుగు కాకిణు లొక వ్రీహియనియుఁ, నాలుగు వ్రీహు లొక గుంజయనియుఁ, నాలుగు గుంజ లొక పణమనియుఁ, రెండు పణములు, రెండు గుంజలును నొక ధానకమనియుఁ, మూఁడు ధానకము లొక శాణమనియుఁ, నాలుగు శాణము లొక నిష్కమనియుఁ వ్యవహరింపఁబడును. ఇతరమగు పరిమాణమంతయుఁ బూర్వము వలెనే తెలియందగును.

ద్విగుంజాం మాషకం విద్యాన్నిష్కం స్యాన్మాషవింశతిః,
దశనిష్కం పలం ప్రోక్తం తేషాం శతపలం తులా. 145
ద్రవ్యమాన మితి ప్రాహు ర్గౌరభార్గాద్యా మహర్షయః,

రెండుగురివెందగింజ లొక మాషకమనియుఁ, ఇరువదిమాషకము లొక నిష్కమనియుఁ, పదినిష్కము లొక పలమనియుఁ, నూఱుపలము లొక తులయనియుఁ, గౌరభార్గాదితంత్రకారులు వక్కాణించుచున్నారు.

మతాంతరము.

జాలాంతరగతే భానౌ సూక్ష్మం యద్దృశ్యతే రజః. 146
పరమాణుస్తు సూక్ష్మత్వాద్భావగ్రాహ్యో న చక్షుషా,
తే త్వష్టౌ త్రసరేణుస్స్యా ద్రథరేణు స్తదష్టకమ్. 147

తదష్టకం తు తూలాగ్రం భవేల్లిక్షా స్తదష్టకాః,
అంగుళిస్స్యాద్యవాశ్చాష్టౌ పాదముక్తం షడంగుళమ్.
ద్వివితస్తే రరత్నిస్స్యా ద్వితస్తి ర్ద్వాదశాంగుళమ్,
చతుర్వితస్తిః కిష్కు స్స్యాద్ద్వౌ కిష్కూ ధనురుచ్యతే
ధనుస్సహస్రం క్రోశం స్యాద్గవ్యూతిర్ద్విగుణం చ తత్,
గవ్యూతయ శ్చతస్ర స్తు యోజనం పరిభాషితమ్. 150
అష్టౌ ధనుస్సహస్రాణి యోజనం ప్రోచ్యతే బుధైః,

పరమాణువు దృష్టిగోచరంబు కాకుంట చేత గవాక్షమార్గంబులం బ్రసరించు సూర్యకిరణంబులఁ గానంబడు. అణువునుండి పరిమాణము ప్రారంభింప వలయును. అట్టి పరమాణువు లెనిమిది కలసిన నొక త్రసరేణు వనంబడును. ఎనిమిది త్రసరేణువు లొకరథరేణు వనంబడును. ఎనిమిది రథరేణువులు తూలాగ్రమనియు, ఎనిమిది తూలాగ్రము లొకలిక్షయనియు వ్యవహరింపఁబడును. ఎనిమిదియవము లొకయంగుళమనియు, ఆఱుఅంగుళము లొకపాదమనియు వ్యవహరింపఁబడును. పండ్రెండు అంగుళము లొకవితస్తియనియు, రెండు వితస్తు లొకయరత్నియనియు, నాలుగువితస్తు లొకకిష్కువనియు, రెండు కిష్కు లొకధనుస్సనియు, వేయంధనువు లొకక్రోశమనియు, రెండు క్రోశము లొక గవ్యూతియనియు, నాల్గు గవ్యూతులుగాని ఎనిమిది వేలు ధనువులుగాని యొకయోజనమనియుఁ జెప్పఁబడును.

శాలిహోత్రమతము.

తిర్యగ్యవాస్తు తాన్యష్టావూర్ధ్వంవా వ్రీహయస్త్రయః.
ప్రమాణ మంగుళ స్ప్రోక్తం ప్రాదేశో ద్వాదశాంగుళః,
ప్రాదేశద్విగుణోఽరత్ని స్తస్మా త్కిష్కు స్తతో ధనుః. 152
ధనుస్సహస్రం క్రోశ స్తు చతుఃక్రోశం తు యోజనమ్,
ఇత్యేవ మంగుళాదీనాం మానం కేచన మన్యతే. 153

ఎనిమిది (రాజనపు) వరిగింజల నడ్డముగాగాని మూఁడు (రాజనపు) వరిగింజల పొడవుగాఁగాని నిలువఁబెట్టిన నెంతపొడవుండునో యంతటిపొడవంగుళమనియు, పండ్రెండు అంగుళము లొకప్రాదేశమనియు, రెండుప్రాదేశము లొకయరత్నియనియు, రెండు అరత్నులొకకిష్కువనియు, రెండుకిష్కు లొకధనువనియు, వేయుం ధనువు లొకక్రోశమనియు, నాల్గుక్రోశము లొకయోజనమనియుఁ గొందఱాయుర్వేదతంత్రకారులు నుడువుచున్నారు.

మానాంగుళపరిమాణము.

నరస్య మధ్యమా పర్వ మధ్యమాంగులిసంభవమ్,
మానాంగుళ మితి ఖ్యాతం ద్వితీయం పర్వ మధ్యమమ్.

మనుజునిహస్తమందలి నడిమివ్రేలియొక్క రెండవకనుపు ఎంతపరిమితి గలిగియుండునో ఆపరిమితి మానాంగుళము (కొలఁతకుపయోగించునంగుళము) అని చెప్పఁబడును.

పరమాణ్వాదిమానప్రయోజనము.

మానం తు పరమాణ్వాది యోజనాంతం య దీరితమ్,
త ద్దేశప్రవిభాగాదా వస్తినేత్రాదికే తథా. 155

పరమాణువు మొదలు యోజనమువఱకుఁ జెప్పఁబడియుండు మానము భూమిని గొలుచుటకును వస్తినేత్రములు మొదలగునవి కొలుచుటకును నుపయోగించును.

వంశ్యాదిమానప్రయోజనము.

మానం వంశ్యాదిభారాంతం యత్పూర్వం బహుధోదితమ్,
తదేవ శక్యతే తత్తద్భేషజాదిప్రకల్పనే. 156

వంశిమొదలు భారమువఱకుఁ జెప్పఁబడిన మాన మౌషధాదులను కల్పించునపు డుపయోగించును.

శుష్కద్రవ్యేష్విదం మాన మేవమాది ప్రకీర్తితమ్,
ద్విగుణం యోజయేదార్ద్రే కుడవాది తథా ద్రవే. 157

పైఁజెప్పఁబడినమానములన్నియుం శుష్కద్రవ్యములఁ జేర్చునపుడు సమముగానుండును. ద్రవపదార్థములను, పచ్చిగనుండుపదార్థములను జేర్చు నెడల కుడవము మొదలు ద్విగుణముగాఁ జేర్చుకొనందగు.

ద్రవలక్షణము.

ద్రవం తు సలిలం క్షీరం ఘృతతైలాదికం స్మృతమ్,

నీరు, పాలు, నేయి, తైలము యివిమొదలగునవి ద్రవపదార్థము లనఁబడును.

ద్రవభేదము.

సామం నిరామ మిత్యన్యే ద్రవం ద్వేధా ప్రచక్షతే. 158
సామద్రవం తు పానీయం మూత్రసౌవీరకాదికమ్,
నిరామం రసనిర్యూహక్షౌద్రస్నేహాదికం మతమ్. 159
సామద్రవే తు ద్వైగుణ్యం నిరామే న తు శస్యతే,

ద్రవము సామమనియుం, నిరామమనియుం రెండువిధములు. అందు నీరు, మూత్రము, కలి మొదలగునవి సామద్రవములు. రసము, కషాయము తేనె, నూనె మొదలగునవి నిరామద్రవములు. ఇనుమడిఁజేర్చునపుడు సామ ద్రవములకుమాత్రమే చేర్పవలయును. నిరామద్రవముల కినుమడిఁ జేర్పం దగదు.

ఆర్ద్రద్రవద్రవ్యద్విగుణపరిభాష.

శుష్కద్రవ్యాశ్రయం మానం నిర్దిశ్య యదుదాహృతమ్.
ద్రవ్యేషు ద్విగుణం మాన మిహార్ద్రేషు ద్రవేషు చ,
తదేతత్సర్వ మారభ్య కుతనాది త థోచ్యతే. 161

పైఁజెప్పఁబడినమానమంతయుం శుష్క (ఎండిన) ద్రవ్యములకుఁ జెంది యున్నది. కాన ద్రవ(పలుచని) ద్రవ్యములం జేర్చునపుడును, ఆర్ద్ర (పచ్చి) ద్రవ్యములను జేర్చునపుడును, ద్విగుణంబు (ఇనుమడి) గాఁ జేర్పవలయును.

అపవాదము.

శుష్కాణాం చ ద్రవాణాం చ సమం తత్కుడవాదయః.

ఎండినద్రవ్యములను నిరామద్రవములను జేర్చునెడల నాకుడవాదులను సమానముగనే చేర్పవలెను. సామద్రవములను జేర్చునపుడుమాత్రమే కుడవాదుల నినుమడిగాఁ జేర్పఁదగును.

తులాయా మపి నైవేష్టం ద్విగుణా మానకల్పనా,
తులాఫలశతం చైవ తచ్ఛుష్కద్రవయోస్సమమ్. 162

నూఱుపలము లొకతులయని చెప్పఁబడెను. అట్టి తులాప్రమాణము గలపదార్థము చేర్చునపుడు శుష్కములయందు నార్ద్రములయందు ద్రవములయందు సమముగనే చేర్పవలయును. అనగా కుడవాదులయందువలె నార్ద్రద్రవద్రవ్యములయం దినుమడిఁ జేర్పఁదగదని యభిప్రాయము.

ఇందుకు చరకప్రమాణము.

సహా చర తులాయాశ్చ రసే తైలాఢకం పచేత్,
ఇత్యుక్తం శత మేవాఽత్ర పలానాం పరిగణ్యతే. 163

చరకసంహితయందలి చికిత్సాస్థానంబున, నిరువదెనిమిదవయధ్యాయంబున వాతచికిత్సయందు నూఱుపలములు గోరింటరసమున నాఢకప్రమాణంబుగల తైలమును పక్వముగావింప వలయు నని చెప్పంబడియె ఇచ్చట తులప్రమాణమునకు ద్రవద్రవ్యములందు ద్విగుణప్రయోగ ముండినచో నిన్నూఱుపలములు ప్రయోగింపవలసియుండును. అట్లయిన విరుద్ధంబగును. కాన తులకు ద్విగుణప్రయోగంబు కూడదు.

పలమునకు ద్విగుణప్రయోగాభావమునందు చరకప్రమాణము.

పలస్యాపి చ నైవేష్టా ద్విగుణా మానకల్పనా,
స్పష్టార్థ మేవ పఠిత మిదం కుష్ఠచికిత్సకే. 164
సలిలాఽఢకేఽష్టభాగే శేషే పూతో రసో గ్రాహ్యః,

తే చ కషాయాష్టపలాః చతుష్పలం సర్పిషశ్చ పక్తవ్యమ్.
యావత్స్యా దష్టపలం శేషం పేయం తతః కోష్ణమ్,
అష్టభాగావశేషే స్యా త్పలానా మష్టకద్వయమ్. 166
పలస్య ద్విగుణే మానే క్రియామానో న యుజ్యతే,
చతుష్పలం చ పక్తవ్యం క్వాథే నోక్తఘృతస్య చ. 167
పలస్య ద్విగుణే మానే త దప్యష్టపలం భవేత్,

పలమునకుఁగూడ ద్విగుణప్రయోగ మెచ్చటను తగదు. అట్లు ప్రయోగముండినచోఁ జరకసంహితయందుఁ జికిత్సాస్థానంబున నేడవయధ్యాయంబునఁ జెప్పఁబడిన ఘృతకల్పనము విరుద్ధమగును. ఈఘృతమునం దాఢకప్రమాణముగల జలమందుఁ జెప్పఁబడిన ద్రవ్యములను వోసి యెనిమిదిపలములు మిగులునట్లు కాచి యాకషాయంబున నాలుగుపలములు నేయిఁబోసి ఎనిమిది పలములు మిగులునట్లు కాచి యావేఁడిగా నున్నఘృతమును త్రాగవలయునని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇందు పలమునకు ద్విగుణప్రయోగముండిన నెనిమిది పలముల కషాయము పదునాఱుపలములు కావలసియుండును. మఱియు నాలుగుపలముల నేయి యెనిమిదిపలములుగావలయును. అయ్యెడ పక్వము చేయఁగాఁ జెప్పిన ఎనిమిదిపలంబులు పదునాఱుపలంబులగును. అట్లయిన విరుద్ధముగాన పలమునకు ద్విగుణప్రమాణము గూడదు.

పలమునకు ద్విగుణప్రయోగమందు మఱియొక బాధకము.

నిరూహమాననిర్దేశ ఏవం సతి చ బాధ్యతే. 168
ప్రసృతార్థం సమారభ్య ద్వాదశ ప్రసృతా పరమ్,
ఏషా మాత్రా ద్విగుణితా ద్విగుణాప్రసృతా భవేత్. 169
నిరూహమాత్రాశ్శాస్త్రోక్తద్వాదశప్రసృతా స్తథా,
చత్వారింశత్పలాని స్యు రష్టాభి రధికాని చ. 170

నిరూహప్రమాణము ప్రసృతార్థము మొదలు పండ్రెండు ప్రసృతములని చెప్పంబడెను. ఇందు ప్రసృతములు పండ్రెండును ద్విగుణముకాఁగా

నిరువదినాలుగు ప్రసృతములు కావలసియుండును. రెండుపలము లొక ప్రసృతి యని చెప్పఁబడెను గాన యాపలములు నలువదెనిమిది కావలసివచ్చును. అది శాస్త్రవిరుద్ధంబగును గాన పలమునకు ద్విగుణప్రయోగము లేదు. మఱియుఁ దీనిం బట్టి ప్రసృతంబునకుఁ గూడ ద్విగుణప్రయోగంబు గూడదు.

పలమునకు ద్వైగుణ్యాభావమునందు ఖరనాదవచనము.

స్వరసాత్క్వథితాచ్ఛీతాత్కషాయాత్ షట్పలం భవేత్,
ఇత్యుక్తం ఖరనాదేన తద్ద్వాదశపలం భవేత్, 171

ఖరనాదుం డనుతంత్రకర్త స్వరసమునుగాని కాచిన కషాయము గాని శీతకషాయముగాని యాఱుపలంబులు త్రాగవలెనని చెప్పియున్నాఁడు. పలమునకు ద్విగుణప్రయోగముండినఁ బండ్రెండుపలములగును. కాన ద్వైగుణ్యము లేదు.

మఱియొక బాధకము.

పైత్యకే యుజ్యతే గుల్మే సర్పిషశ్చ చతుష్పలమ్,
పిబేత్తన్మూర్ఛితం తేన గుల్మశ్శామ్యతి పైత్యకః. 172
చతుష్పలం ఘృతం త్వేవ మత్రాష్టపలం భవేత్,

పైత్యగుల్మంబున మూర్ఛితంబగు నేయి నాలుగు పలములు చెప్పఁబడెను. పలమునకు ద్వైగుణ్యముండిన నయ్యది యెనిమిది పలములు గావలసియుండును.

అంజలికి ద్వైగుణ్యాభావము.

అంజలేరపి నైవేషా ద్విగుణా మానకల్పనా. 173
వ్యాధ్యాదీనాం తత్ర తత్ర క్వాథస్యాంజలిరిష్యతే,
అత్ర సుశ్రుతనిర్దిష్టక్వాథోఽయం ద్విగుణో భవేత్. 174

అంజలిపరిమాణమునకుఁ గూడ ద్విగుణప్రయోగము లేదు. ఉండినచో సుశ్రుతాచార్యునిచేఁ జెప్పంబడిన యంజలిప్రమాణము ద్విగుణము కావలసియుండును. అట్లయిన నెనిమిదిపలంబులగును కాన విరుద్ధమగును.

మఱియొక ప్రమాణము.

స్వర్ణక్షీరాదికే యోగే మాత్రా హ్యంజలి రిష్యతే,
అంజలేర్ద్విగుణత్వే తు మాత్రాప్యష్టపలం భవేత్. 175

స్వర్ణక్షీరాదియోగంబున నంజలిప్రమాణము చెప్పంబడెను. అంజలికి ద్విగుణప్రయోగముండినచో నెనిమిదిపలములు కావలసి యుండును. కాన అంజలికి ద్విగుణప్రయోగము కూడదు.

మఱియొకచరకబాధకము.

గాల్మికే త్రాయమాణాద్యం ఘృతం తు పరిపఠ్యతే,
రసస్యామలకానాం చ క్షీరస్య చ ఘృతస్యచ. 176
పలాని పృథగష్టాష్టౌ దత్వా సమ్యగ్విపాచయేత్,
అష్టౌ ప్రత్యేక మేతాని స్యు ష్షోడశపలాని తు. 177
తస్మా దేవం ప్రకారేషు నిర్దిష్టేషు విరుధ్యతే,

చరకసంహితయందు చికిత్సాస్థానంబున నైదవయధ్యాయంబున గుల్మచికిత్సయందు త్రాయమాణఘృతము చెప్పఁబడియున్నది. అం దుసిరికరసము, పాలు, నేయి, యివి వేఱువేఱుగా నెనిమిదిపలములు బోయవలయునని చెప్పఁబడియె. అందు పలప్రమాణమునకు ద్వైగుణ్యా ముండిన నయ్యావియొక్కొకటి పదునాఱుపలములు గావలసియుండును; కాన యీరీతిని పెక్కు యోగంబుల విరుద్ధమగును గాన పలపరిమాణమున కెచ్చటను ద్వైగుణ్యాము కూడదు.

శుష్కార్ద్రద్రవ్యపరిమాణభేదము.

ద్రవాణాం ద్విగుణం మానం తథాకార్యం కుడవాదిషు.
ఆర్ద్రేష్వపి చ సర్వేషు ద్విగుణం మాన మిష్యతే,

ద్రవద్రవ్యములకును, ఆర్ద్ర (పచ్చి) ద్రవ్యములకును, కుడవము మొదలు ద్విగుణముగాఁ బ్రయోగింపఁదగును.

శుష్కప్రసిద్ధద్రవ్యేషు యదార్ద్రేషు ప్రవేషు చ. 179
శుష్కాలాభప్రయోజ్యేషు ద్విగుణం మానమిష్యతే,

ఎల్లప్పుడు శుష్కముగానే ప్రయోగింపఁదగిన ద్రవ్యములు లభింపనపుడు పచ్చిగనుండు ద్రవ్యములను ప్రయోగించునెడల ద్విగుణముగాఁ బ్రయోగింపఁదగును.

ఆర్ద్రప్రసిద్ధద్రవ్యేషు యదా శుష్కం ప్రయుజ్యతే. 180
ఆర్ద్రాలాభాత్క్రియాకాలే ద్విగుణం స్యాత్తదాపిన,

ఎల్లప్పుడును పచ్చిగనే యుపయోగింపందగు ద్రవ్యములు లభింపక యెండినవానిని ప్రయోగించునపుడు ద్విగుణముగాఁ బ్రయోగింపఁదగును.

"శుష్కద్రవ్యేతు యామాత్రా చార్ద్రస్య ద్విగుణాహిసా.
శుష్కస్య గురుతీక్ష్ణత్వా త్తస్మాదర్ధం ప్రకీర్తితమ్," —

అను ప్రమాణము ప్రకారము శుష్కద్రవ్యమున కార్ద్రద్రవ్యమును ప్రయోగించునెడ రెట్టింతగాఁ బ్రయోగింపవలెను. ఆర్ద్రద్రవ్యమునకు శుష్కద్రవ్యమును ప్రయోగించునెడ శుష్కద్రవ్య మార్ద్రద్రవ్యము గురుత్వము కలిగియుండి తీక్ష్ణంబౌటచేత నార్ద్రద్రవ్యంబున సగముపాలు ప్రయోగింపఁదగును. కాన పైవాక్యమునకు సగము ప్రయోగింపవలయునని తాత్పర్యము.

వాశాఘృతే వృషఘృతే తైలే సహచరే తథా. 182
ద్రవ్యాణాం ద్విగుణం మాన మేవ నూదిషు నేష్యతే,
ఆర్ద్రాణా మేవ తేషాం హి ప్రయోగ శ్శస్యతే యతః.
శతావరీమూలతులా శ్చతస్రో యాః ప్రకీర్తితాః,
న తత్ర ద్విగుణం మానం భిషగ్భిః కైశ్చి దాహృతమ్.

వాశాఘృతము, వృషఘృతము, సహచరతైలము, శతావరీతైలము, వీనియందలి పచ్చిగనుండు ద్రవ్యములను ద్విగుణముగాఁ జేర్పఁగూడదు.

ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యడ్డసరము, మలుగోరింట, పిల్లిపీచర మొదలగునవి యెల్లపుడును పచ్చిగనే ప్రయోగింపవలయుననియుం బెండినచోఁ బ్రయోజనరహితంబులనియుఁ,* బూర్వము చెప్పఁబడియెనుగాన పీసిని జెప్పినపరిమాణము చొప్పునఁ బ్రయోగింపఁదగును.

మాగధలౌకికప్రస్థభేదము.

మాగధం లౌకికం చేతి ద్వివిధం ప్రస్థ ముచ్యతే,
పలై ష్షోడశభిః ప్రస్థ మాద్యం ద్వాదశనిష్కకమ్. 185
అన్య త్పలై ర్ద్వాదశభి రష్టనిష్కాన్వితైః పలైః,

మాగధప్రస్థమనియు, లౌకికప్రస్థమనియుం, ప్రస్థము రెండువిధములం బరఁగు. అందుఁ బండ్రెండునిష్కములపలము ప్రకారము పదునాఱుపలములు మాగధప్రస్థమనియుం, ఎనిమిది నిష్కములపలము ప్రకారము పండ్రెండు పలములు లౌకిక ప్రస్థమనియుఁ జెప్పంబడును.

అంగుళమానమాగధప్రస్థము.

షడంగుళం తు విస్తీర్ణం ద్వాదశాంగుళ మాయతమ్. 186
ఏత త్తు మాగధప్రస్థం మాఁభాండేషు పూజితమ్,

ఆఱంగుళముల వెడల్పును, పండ్రెండంగుళముల నిడివియుం గలది మాగధప్రస్థ మనంబడును. ఇయ్యది కొలతయం దుపయోగించును.

దాక్షిణాత్యవాత లౌకికప్రస్థము.

షడ్భిర్ద్వినిష్కాభ్యధికై రష్టనిష్కాన్వితైః పలైః. 187
కనీయాన్ లౌకికప్రస్థో దాక్షిణాత్యేషు శస్యతే,
తేషాం మతే శతఫలం ద్రోణ మి త్యేవ నిశ్చితమ్. 188

ఎనిమిదినిష్కముల పలముచొప్పున నాఱుపలములరెండునిష్కములౌకప్రస్థమని దాక్షిణాత్యులు చెప్పుచున్నారు. మఱియు వారిమతంబుచే నూఱుపలంబు లౌకద్రోణమగును.

మతాంతరము.

లౌకికం షోడశపలం మాగధం ద్విగుణైః పలైః,
ఇతి ప్రాహు ర్ద్వివిధా ప్రస్థం గజాశ్వాదిచికిత్సకే. 189

పదియాఱుపలము లొకలౌకికప్రస్థమనియు. ముప్పదిరెండు పలము లొకమాగధప్రస్థమనియు, గజాశ్వచికిత్సయందుఁ గొందఱాచార్యులు వచించిరి.

భోజమతంబున ప్రస్థభేదము.

ద్వాత్రింశద్భిః పలైః ప్రస్థం భవేత్పాయసలాజయోః
మూత్రకాంజికమస్త్వంబునారికేళాంభసా మపి. 190
మూలత్వక్పత్రకాణాం పుష్పస్య చ ఫలస్య చ,
శిలాలవణమృల్లోష్టలోహానాం గోమయస్య చ. 191
పలైష్షోడశభిః ప్రస్థం రసస్యాఽప్యౌషధస్య చ,
ప్రస్థం పలానాం వింశత్యా తైలమాక్షికసర్పిషామ్. 192
త్రింశ త్క్షీరస్య ప్రస్థం స్యా ద్దధ్న స్స్యా త్పంచ పంచభిః,
గుడస్య సప్తదశభి రితి భోజమతస్థితిః. 193

పాయసము, లాజలు, మూత్రము, కలి, పెరుఁగుమీఁది నీరు, టెంకాయనీరు, వీనికి ముప్పదిరెండుపలము లొకప్రస్థమనియు, వేరు, పట్ట, మ్రాను, ఆకులు, పువ్వులు ఫలములు, రాళ్లు, ఉప్పు, మన్ను, పెంకులు, లోహములు, గోమయము వీనికిఁ బదునాఱుపలము లొకప్రస్థమనియు, నూనె, తేనె, నేయి, వీని కిరువదిపలము లొకప్రస్థమనియు, క్షీరములకు ముప్పది పలము లొకప్రస్థమనియు, పెరుఁగున కిరువదియైదుపలము లొకప్రస్థమనియు, బెల్లమునకుఁ బదునేడుపలము లొకప్రస్థమనియు, భోజతంత్రంబునఁ జెప్పఁబడెను.

స్వరసలక్షణము.

సద్యస్సముద్ధృతాత్క్షుణ్ణాద్యస్స్రవేద్వస్త్రపీడనాత్,
స్వరసస్స సముద్దిష్టః నిర్యాసో రస ఇత్యపి. 194